

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Küresel Salgının Anatomisi

İnsan ve Toplumun Geleceği

Editörler

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

Prof. Dr. Ali Özer

Dr. Cem Korkut

Ankara, 2020

Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği
© Türkiye Bilimler Akademisi, 2020

ISBN: 978-605-2249-46-8

Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir.
Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.
Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim, etik ve hukuk açısından
bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Editörlerin ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin
sorumluluğu bulunmamaktadır.

Türkiye Bilimler Akademisi
Piyade Sokak No: 27, 06690
Çankaya – Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

Editörler

Prof. Dr. Muzaffer Şeker
Prof. Dr. Ali Özer
Dr. Cem Korkut

Grafik Tasarım

Ece Yavuz

Birinci Baskı

1250 Adet

Baskı Yeri, Tarihi

Tek Ses Ofset Matbaacılık, ANKARA
Haziran 2020

İçindekiler

Primum non nocere!

Muzaffer Şeker

9

Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri

Orhan Kılıç

13

Virüsler, Viral Pandemileri Etkileyen Faktörler ve Sonuçları

Fikrettin Şahin, Sevda Demir

55

Yeni Normal Dönemde Salgın ile Mücadele Politikaları ve Hazırlık Çalışmaları

Recep Özlürk

77

Küresel Salgın Sonrasında Sağlık Hizmetlerinin ve Ekonomisinin Geleceği

Kemalettin Aydın

95

Sağlık Hizmetleri ve Postpandemik Dönemde Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü

Ali Özer, Fevziye Çetinkaya

111

Dünya Sağlık Örgütü'nün Pandemilerdeki Etkinliği ve

Post-Pandemik Dönemdeki Geleceği

Turan Buzgan, Öner Güner

131

Küresel Salgın Sonrasında Sağlık Eğitiminin Dönüşümü

Zeliha Koçak Tufan

149

COVID-19 Salgını ve Eğitim

Mahmut Özer, H. Eren Suna

171

Küresel Salgın Sonrasında Yükseköğretimde Fırsatlar ve Riskler: Üniversitelerin Geleceği

Çağrı Erhan, Şenay Gümüş

193

Yeni Normal Dönemde Ar-Ge ve Yenilik Yaklaşımları ve Birlikte Geliştirme Çözümleri
Hasan Mandal

211

Küresel Salgın Öncesi ve Sürecindeki Koronavirüs Araştırmaları Literatürünün
Bibliyometrik Analizi ve Salgın Sonrasındaki Dönem için Değerlendirmeler (1969-2020)
Haydar Yalçın, Muzaffer Şeker

233

COVID-19 Sonrasında Yönetmel Kapasite: Demokrasi Bağlamında Devletlerin Geleceği
Haluk Alkan

255

Korona Sonrası Dünya: Ekonomik, Sosyal ve Akademik Hayatta Ne Değişecek,
Ne Değişmeyecek?
Mustafa Acar

279

COVID-19 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Dünya Düzeni
Gülnur Aybet

299

Uluslararası Politikanın Pandemi Dönemeci
Burak Akçapar

319

Pandemi Sonrası Dönemde Küresel Güvenlik ve İşbirliği:
19. Yüzyıl Avrupa Ahenginden 21. Yüzyılın Küresel Ahengine
Deniz Ülke Arıboğan

343

Yeni Normal Dönemde Küresel Yönetişim: Uluslararası Kurumların Geleceği
Birol Akgün, Dr. Metin Çelik

367

COVID-19 Sonrası Dünya'da Küresel Yönetişim ve Kriz Yönetimi
Talha Köse

385

COVID-19 Sonrası Dönem ve Türkiye'de Yeni Kurumsal Siyaset
Abdurrahman Babacan

407

Küresel Salgın Sonrası Küresel Eko-Politik Dönüşüm
Prof. Dr. H. Tark Oğuzlu

437

Yeni Normalde Sektörlerin Geleceği ve Firmaların Dönüşümü

Halit Keskin

451

COVID-19 Krizinin İstihdam ve Çalışma Yöntemlerine Etkisi

Ahmet Cevat Acar

473

Yeni Normal Dönemde Tüketim ve Harcama Pratikleri

Bayram Zafer Erdoğan

495

COVID-19 Salgınının Dünya Ekonomisini Etkilemesinde
Belirsizlik ve Güven Kavramsallaştırması

Ahmet Faruk Aysan

521

Yeni Normal Dönemde Yeni Bir İktisat ve Finans Anlayışı

Mehmet Bulut

543

Küresel Salgın Sonrasında Ekonomi ve Finansa Türkiye: Alternatifler ve Fırsatlar

Cem Korkut

561

Büyük Tecrit Sonrası Turizm Sektörünün Geleceği

Günay Özcan, Muhsin KAR

585

Küresel Salgın Sonrası Sağlık Turizminin Geleceği ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar

Mustafa Solak, Muzaffer Şeker

601

COVID-19 Salgınının Tedarik Zincirlerine ve Lojistik Faaliyetlere Etkileri

Gül Senir, Arzum Büyükkeklik

627

Hatırlama ve Nisyan Arasında Salgının Sosyolojik Bakiyesi ve Küreselleşme

Yasın Aktay

645

Bildiğimiz Refah Devletini Yeniden Düşünmek:
COVID-19 Pandemisi ve Sonrasında Sosyal Politikalar

Mehmet Fatih Aysan

669

Küresel Salgın Sonrası İnsan İlişkileri: Yeni Dünyada Yeni Doğrular

Nezhat Tarhan

689

Psikolojimize Protez Bir İlave ve Yeni Normal

Erol Göka

715

COVID-19 Sonrası Teknoloji ve İnsanın Durumu

Mehmet Emin Babacan

737

Küresel Salgına Karşı Davranışların Ahlak Felsefesi Açısından Bir Değerlendirmesi

Bilal Kuşpınar

757

COVID-19 Süreci-Sonrası: Teolojik ve Teo-Politik Gelişmeler

Özcan Hıdır

771

Ahlâk: İnsan-olma ve İnsan-kalma Bilinci

Hüseyin Saroğlu

793

Küresel Salgının Sosyolojisi ve Yeni Normal Dönemde Paradigma Dönüşümü

Vehbi Bayhan

815

Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri

Saffet Köse

837

Çevre ve Ekosistem Hizmetlerinde COVID-19 Küresel Salgını Sonrası Yeni Normal

İzzet Öztürk, İsmail Koyuncu

865

Küresel Salgın Sonrası Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler ve Yapay Zekâ

Erdal Arıkan

889

Küresel Salgın Sonrasında Ulusal Bilişim Güvenliği

*Tolga Mataracıoğlu, Kerim Can Kalıpcıoğlu, Süleyman Muhammed Arıkan,
Gökhan Işık, Yasemin Demiral, Derya Cincioğlu, Hacı Ali Mantar*

903

Küresel Salgın Sonrası Gıda Kaynakları ve Gıda Güvenliği

Kazım Şahin, Ali Adnan Hayaloğlu

937

COVID-19 Küresel Salgının Ulusal ve Uluslararası Sürdürülebilir Tarıma ve

Tarım Politikalarına Etkileri

Fahri Yavuz

957

COVID-19 Küresel Salgını: Akıllı Enerji zmleri ve Hidrojen ağıma Geçiř
İbrahim Dinçer

987

Küresel Salgın Sonrası Uluslararası İlişkiler Bağlamında Uzay çalışmalarının
nemi ve Toplumsal Etkileri

Lokman Kuzu

1003

Küresel Salgınlar: Kutup Bölgelerinden ğreneceklerimiz ve Geleceęimiz

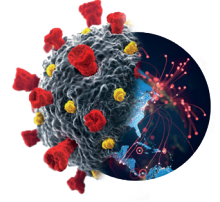
Burcu zsoy

1017

COVID-19 Süreci ve Sonrası: Medya-Eęlence ve Spor Sektörü

Yasın Bulduklu

1035

COVID-19 Sonrası Dünya’da Küresel Yönetişim ve Kriz Yönetimi

Doç. Dr. Talha Köse

Doç. Dr. Talha Köse

Doç. Dr. Talha Köse, İbn Haldun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanıdır. Doktorasını George Mason University School for Conflict Analysis and Resolution'da 2010 yılında tamamladı. George Mason University (ABD) ve Maastricht University (Hollanda)'de misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi. Çalışma alanları çatışma analizleri çözümleri, barış çalışmaları, modern Türkiye'de kimlik sorunları ve dış politikada arabuluculuk ve çatışma çözümleri teknikleridir. Türkiye ve Ortadoğu'daki etnik ve mezhepsel kimlikler ve kimlik ayrışmalarının dış politika ve siyasete etkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Türkiye'de Alevi kimliği, Ortadoğu'da kimlik ve Dış Politika Tercihleri, Gençler ve Radikalleşme ve Çözüm Sürecinin Toplumsal Boyutları gibi konularda saha çalışmaları bulunmaktadır. Dr. Köse'nin Türkçe yayımlanmış ikisi derleme olmak üzere 4 kitabı ve ulusal ve uluslararası dergilerde ve kitaplarda yayımlanmış 30'un üzerinde akademik makalesi vardır.

Assoc. Prof. Talha Köse

Assoc. Prof. Talha Köse is the chair and an Associate Professor of Political Science at Ibn Haldun University. Dr. Köse completed his doctoral studies at the School of Conflict Analysis and Resolution (SCAR)-George Mason University in 2010. Dr. Köse worked as a visiting professor at George Mason University and University Maastricht (Netherlands). Dr. Köse's research focuses on ethnic, sectarian and religious conflicts and political violence in the Middle East and conflict resolution approaches in foreign policy. Dr. Köse is an expert in peace processes, Alevi identity and non-coercive approaches in Turkish Foreign Policy, countering extremism. Dr. Köse edited and published 4 books in Turkish and published more than 30 academic articles and book chapters both in English and Turkish.

COVID-19 Sonrası Dünya’da Küresel Yönetişim ve Kriz Yönetimi

Doç. Dr. Talha Köse
İbn Haldun Üniversitesi
talha.kose@ihu.edu.tr

Özet

Uluslararasılık fikri yaklaşık 100 yıldır dünya düzeninin temel sacayaklarından biri olmuştur. Özellikle Soğuk Savaşın bitiminin ardından liberal uluslararasılık küresel krizlerin çözümü açısından hâkim paradigma haline gelmiştir. Bu yaklaşım 2008 Dünya Finansal Krizi sonrasında zayıflamaya başladı. COVID-19 Salgını, dünya siyasetinde düzen oluşturan ve krizlerin çözümüne yardımcı olan cari mekanizmaların zayıflamasına ivme kazandırması beklenmektedir. Liberal uluslararasılığın revize edilmesi; Çin veya bölgesel güçler eksenli yeni bir düzenin oluşması ve kaos senaryoları COVID-19 Salgını sonrası dönemde oluşabilecek düzene dair üç farklı öngörüdür. Bütün bu farklı senaryolar küresel krizlerin çözümü açısından farklı yaklaşımları destekleyecektir. Revize edilmiş uluslararasılık mevcut sistemin daha katılımcı hale gelmesini sağlayacaktır ancak büyük güçler böylesi bir senaryoda daha az sorumluluk alacaktır. Çin veya bölgesel güçlerin hâkim olduğu düzende daha hiyerarşik ve güvenlik merkezli bir yaklaşım hakim olacaktır. Kaos senaryosu ise belirli bir süre dünyayı istikrarsızlaştırabilir ancak böylesi bir senaryonun kalıcı olması beklenmemelidir. Türkiye ve diğer uluslararası aktörler oluşabilecek yeni düzenin niteliğine göre roller belirlemek durumundadırlar.

Anahtar kelimeler

Liberal uluslararasılık, küresel kriz yönetimi, COVID-19 sonrası dünya düzeni, uluslararası düzen, kaos

Global Governance and Crisis Management in the Post COVID-19 World

Abstract

The idea of internationalism is one of the fundamental pillars of international order. Liberal internationalism became the predominant paradigm for dealing with global problems since the end of the Cold War. Liberal internationalism is in decline since the 2008 Global Financial Crisis. COVID-19 Pandemic is expected to accelerate the dissolution of the existing liberal order further. Three alternative scenarios are mentioned to replace the current order. Revised internationalism, China-centric or regional power centric, and chaos are the alternatives discussed here. A revised version of liberal internationalism seems to be the better alternative, which proposed a more inclusive framework to address global challenges. China-centric or regional power centric approach may offer a hierarchical and more security-oriented perspective. Chaos is a possibility, but it may only be prolonged since it will hurt all actors. Turkey and the other international actors will define their roles according to the emerging order.

Keywords

Liberal internationalism, global crisis management, Post COVID-19 World Order international order, chaos

Giriş

Birçok uluslararası ilişkiler uzmanı COVID-19 küresel salgını, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünya ekonomisi ve siyasetini en köklü ve en olumsuz şekilde etkileme potansiyeline sahip krizi olarak nitelirmektedir (Acharya 2020; Blackwill ve Wright, 2020; Summers, 2020). Bu kriz haliyle farklı alanlarda dönüşümleri tetikleyecek veya birçok konuda yaşanmakta olan değişim sürecine ivme kazandıracaktır. Alışık olmadığımız yeni bir süreci yaşadığımız için bu aşamada sürecin hangi doğrultuda şekilleneceğine dair kalıcı açıklamalar getirmek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Değişimin istikameti ve şiddeti üzerine geçmiş tecrübeleri de dikkate alarak öngörülerde bulunmak ise geleceğe dair projeksiyonda bulunmamıza yardımcı olacaktır.

Bu çalışma Koronavirüs sonrası değişmekte olan dünyada ortaya çıkan krizlerin ne şekilde değişeceğine odaklanmaktadır. Bu krizlerin yeni dönemde hangi usullerle ele alınabileceği ve bu doğrultuda ne gibi çözüm yöntemleri kullanılabileceği üzerinde durmaktadır. Yakın geçmişte yaşanan deneyimler ışığında COVID-19 küresel salgını sonrası dünya siyasetinde yerel ve küresel krizlerin çözümünün ne doğrultuda değişime uğrayabileceğini değerlendirilmektedir. Temelde geleceğe yönelik projeksiyonlarda bulunurken aynı zamanda konuyla ilgili alternatif senaryoları da irdelemektedir. Çalışmanın temel iddiası ise mevcut belirsizlik ortamında karamsar veya iyimser senaryolara takılmanın yanlışlığıdır. Her senaryonun gelişimine dair atılabilecek adımlar mevcuttur. Bu senaryoları öngörerek adımları belirli bir ihtimaller çerçevesinde planlamak bu aşamada daha doğru adım olacaktır.

COVID-19 ile ortaya çıkan kriz, mevcut dünya sistemi içerisindeki aktörler onu ne şekilde yönetir ve çözmeye çalışırsa dünya siyaseti de o yöne doğru evrilecektir. Bu bağlamda temel olarak üç senaryodan bahsedilebilir. İlk ve belki de en olumlu senaryo, cari uluslararası sistemi kuran siyasi aktörler ve iradenin mevcut sistemin eksikliklerini görüp daha kuşatıcı ve katılımcı bir

yaklaşım geliştirilmesidir. Bu, kapsamlı bir revizyon geçirme ve aksaklıkları giderme girişimleri olarak da tanımlanabilir ve liberal uluslararasılığın daha kapsayıcı bir şekilde revizyonu anlamına gelmektedir. Diğer alternatif ise kriz ortamında ortaya çıkan düzensizliğin ve güç boşluğunun yeni bir siyasi irade tarafında ele alınarak yeni bir düzenin şekillenmeye başlamasıdır. Bu konuda yükselen güç Çin'in daha aktif rol alabileceğine dair öngörüler mevcuttur (Campbell ve Doshi, 2020). Bu tür çalışmaların yanında Çin'in rolünün abartıldığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur (Allen vd., 2020; Green ve Medeiros, 2020; Rapp-Hooper 2020). Ayrıca bölgesel düzeylerde farklı aktörlerin böylesi rollere soyunması/girişmesi ihtimal dahilindedir. Daha karamsar senaryo ise ortaya çıkan krizin derinleşerek ortak bir yaklaşım eksikliğinden dolayı belirli süreliğine olsa da kapsayıcı bir kaosa dönüşmesidir. Bu üç senaryo yanında, her üç seçeneğin farklı kombinasyonlarından oluşan hibrit modellerin ortaya çıkması da kuvvetli ihtimaldir. Ortaya çıkacak her seçenek küresel ve bölgesel krizlerin yönetilmesi açısından farklı yaklaşımları gerektirebilir.

Bu kriz dünyanın birçok noktasını istikrarsızlaştırarak savaşları tetikleme potansiyeline sahiptir. Mevcut ortamda henüz hangi senaryoya daha yakın olduğumuza dair net bir tablo söz konusu değildir ancak öncü sinyallerin kaos senaryosunun gerçekleşme ihtimalini güçlendirdiğini söyleyenler bulunmaktadır. Bütün bu tablo ve değişim içerisinde daha gerçekçi senaryo ise bahsedilen üç senaryonun kesişimi olan hibrit bir modelin ortaya çıkması ihtimalidir. Türkiye'nin de bir sonraki döneme hazırlanırken bu senaryoların muhtemel etkilerine ve bu durumlarda atması gereken adımlara yönelik hazırlığını yapmış olması gerekmektedir. Değişime hazırlıklı olan aktörler böylesi bir değişimde sürüklenmek yerine sistemin şekillenmesine aktif katkıda bulunacaktır. Keza bu katkıyı yapan aktörler yeni dönemde daha etkin rol oynayacaktır. Bu nedenle yeni dönemin şekillenmesi konusunda rekabet kaçınılmazdır. Sürece zihinsel hazırlık ve muhtemel senaryoların fayda zarar analizinin yapılması da sürecin doğru yönetilmesi açısından kritiktir.

Uluslararası Sistemin Krizi

Krizlerin en önemli özelliği hassas konularda belirsizlikler üreterek siyasi aktörleri bu konularda tercih yapmaya zorluyor olmalarıdır. Krizler, aktörlerin alışık oldukları ekosistemde ve düzende öngörülebilir bir şekilde yaşamakta oldukları düzeni bozarak, onları yeni kararlar almaya zorlamaktadır. Yani alışılmış olan statükoyu muhafaza etmek yeni şartlar altında artık mümkün değildir. Bu nedenle kriz dönemleri aynı zamanda değişimi icbar etmektedir. Bu değişimi yönetmek veya değişimin sarsıcılığı altında ezilmek ise muhtemel senaryolar arasındadır. Krizlere verilecek tepkiler ucu açık bir süreçtir ve bu tepkiler aktörleri krizin etkilerini sınırlandırarak daha olumlu bir istikamete yönlendirebileceği gibi bu etkileri daha da derinleştirebilir. Değişim anlarında yapılabilecek en riskli hareketlerden biri ise statükoyu olduğu gibi muhafaza etmeye çalışma stratejisidir. Sistemin dönüşüme zorlandığı bir ortamda değişim er ya da geç kendini dayatacaktır. Bu nedenle böylesi tarihi anlarda atılabilecek adımlar ve gösterilebilecek liderlik tavrı her şeyin yerli yerinde olduğu dönemlere nazaran daha fazla önem kazanmaktadır (Ikenberry, 2018, s. 22;

Boin, Hart, Stern, & Sundelius, 2016). Değişimin arkasından sürüklenmek, yani kendini kontrolsüz bir şekilde değişimin akışına bırakmak da diğer bir aşırı tavidir. Değişim sistemli bir şekilde değişse gerçekleşmesine karşın her bir aktör özelinde doğuracağı sonuçlar arasında önemli farklılıklar olacaktır. Bu sebeple kendilerini değişimin akışına gelişi güzel bırakmak aktörlerin, sisteme yeterince entegre olamamak gibi, istemeyecekleri sonuçlar doğurabilir.

Sistemik kriz ve dönüşüm dönemlerinde siyasi aktörlere daha önce hiç olmadığı kadar sorumluluk düşmektedir. Krizin yönetimi ve sonraki düzenin ne şekilde olması gerektiğine dair uluslararası mecrada farklı aktörler arasında rakip yaklaşımlar olacaktır ancak bu rekabetin, iş birliği imkânını da tamamen ortadan kaldıracığı anlamına gelmemektedir. Benzer bir şekilde ülke içerisindeki farklı toplumsal ve siyasi kesimler ile çıkar grupları da değişime ne şekilde tepki verilmesi gerektiğine dair farklı yaklaşımlar ortaya koyacaklardır. Hatta bu aktörler ve kesimler arasında çatışmacı süreçlerin yaşanması ihtimali yüksektir. Kaos eksenli öngörülerde bulunan yaklaşımlar bu konuda biraz aşırıya kaçmaktadırlar (Rudd, 2020). Oysaki her kriz hem belirsizlik ve rekabet için hem de yeni iş birlikleri ve yaratıcı çözüm önerileri için yeni imkânlar sunmaktadır. Bu yeni ortamın hangi istikamete evrileceği aktörlerin tercihleri ile de ilgilidir. Liderlik tavrı hem iç hem de dış dengeleri gözetenek kriz ve değişimi çoğunluğun çıkarları doğrultusunda yönetebilmektir.

COVID-19 salgınının siyasi, iktisadi, sosyolojik, psikolojik, kültürel vb. birçok alanda sonuçları olacaktır. Bu sonuçların kalıcı bir değişim ve dönüşümü mü destekleyeceği ya da geçici mi olacağına dair farklı görüşler mevcuttur. Bazı düşünürler COVID-19 salgınının dünyada devam etmekte olan değişim dalgasına ivme kazandıracığını iddia ederlerken (Haas, 2020), diğer bazı düşünürler bu krizin müstakil olarak etkilerinin sanıldığı kadar derin olmayacağını iddia etmektedirler (Drezner, 2020; Nye Jr., 2020). Bütün bu değişim ve dönüşüm sürecinin istikrarsızlıkları tetikleyeceği ve artık birçok şeyin eskisi gibi olmayacağı da bir diğer görüştür (Allen vd., 2020; Campbell ve Doshi, 2020; Irwin, 2020; Kaplan, 2020; Kissinger, 2020). Tüm bu görüşleri destekleyen çeşitli veriler bulmak, çeşitli kuramsal ve ampirik gerekçelendirmeler yapmak mümkündür. En yaygın ve üzerinde mutabık kalınan husus COVID-19 salgınının dünyada yaşanmakta olan hızlı değişimi daha da ivmelendireceğine dair iddiadır (Haas, 2020; Nye Jr., 2020). Her hâlükârda alıştığımız dünya siyasetinin ve dünya düzenininin haricinde bir yere evrileceğimiz genel kamıdır.

Bu çalışma, COVID 19 salgını ve bu salgının karmaşık neticelerinin uluslararası siyaset açısından sistemik etkileri olacağını ve yapısal birtakım değişiklikleri tetikleyeceği fikrine katılmaktadır. Mevcut uluslararası sistem artık dünyadaki önemli kolektif sorunlara, savaflara, çevre sorunlarına ve ekonomik adaletsizliklere adil ve kalıcı çözümler üretmemektedir (Ikenberry, 2018, s. 1-23). Yönetilemeyen ve çözülemeyen sorunlar arttıkça cari sistemin meşruiyeti ve işleyişi daha fazla aktör tarafında sorgulanacaktır. Yeni bir paradigmanın, yeni bir sistemin gerekliliği daha fazla kişi tarafından dile getirilmeye başlanacaktır

(Mazarr, 2018). En nihayetinde bu tavır sistemik bir değişimi zorunlu kılacaktır, zira aktörler de bu sistem içinde tamamen etkisiz değillerdir.

Alışık olduğumuz düzen günün ihtiyaçları ve gereksinimlerini karşılama noktasında etkisiz kalırsa bozulur; ancak yeni bir düzenin oluşması ancak yeni bir siyasi iradenin iddialı bir çıkışla düzen kurma yönünde karar alması ile hayata geçebilir. Şüphesiz böylesi bir irade ve yaklaşımı destekleyen aktörler olduğu gibi buna karşı çıkanlar da olacaktır. Değişim yönünde tahminde bulunurken yeni bir düzen oluşması konusunda daha çekimser bir yaklaşım sergilememizin temel nedeni henüz böylesi bir siyasi iradenin görünür bir şekilde ortaya çıkmamış olmasındandır. Ne ABD ve Batılı kurumlar dünya düzenindeki rollerinden tamamen vazgeçmiştir ne de ortaya çıkmakta olan boşlukta yeni bir düzen oluşturmaya çalışan yeni bir aktör öncülük konusunda adım atmıştır. Çin'in böylesi bir boşluğu dolduracağına dair tahminler vardır; ancak Çin henüz böylesi bir role aday olduğunu tam olarak ortaya koymamıştır.

Cari Uluslararası Kurumların Çözülüşü

Hâlihazırda yaşanmakta olan değişimler kısmen bundan sonraki döneme de ışık tutmaktadır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün salgın ile mücadelede etkili ve şeffaf bir şekilde adımlar atmadığını ve Çin'in etkisi altında hareket ettiğini iddia eden ABD Başkanı Donald Trump, ülkesinin bundan sonra DSÖ ile çalışmayacağını ve ABD'nin DSÖ'ye maddi yardımını keseceğini açıklamıştır açıklamıştır (Hoffman ve Vasquez , 2020; Picheta ve Yeung, 2020). ABD gibi DSÖ'nün kuruluşunda ve finanse edilmesinde çok önemli bir role sahip bir süper gücün attığı böylesi bir adımın çok geniş kapsamlı yansımaları ve sonuçları olacaktır (Krisch, 2020). Kurumlar, normlar ve iş birlikleri bu kurum ve normları oluşturan aktörlerin desteği ve inancı olmadan ayakta kalamazlar (Patrick, 2020a).

Salgınla mücadele konusunda kendisine olan ihtiyacın hiç olmadığı kadar arttığı DSÖ'nün böylesi bir şekilde itibarsızlaştırılması ve kaynaklarından mahrum edilmesi mücadele edilmekte olan Koronavirüs salgınının kontrol altına alınmasını olumsuz etkileyecektir. Özellikle görece daha yoksul ülkelerde salgınlar ve sağlık sorunları ile mücadele etmek daha zor hale gelecektir (Allen vd., 2020). Üstelik bu aşamada DSÖ yerine geçebilecek alternatif bir uluslararası kurum bulunmamaktadır. Böylesi bir ortamda bu ve benzeri kurumların ıslah edilmesi, eksikliklerinin giderilip daha etkin hale getirilmelerindenise tamamen gözden çıkarılmış olmaları kaygı verici bir gelişmedir (Simpson, 2016). Benzer bir yaklaşımın diğer başka alanlara da yayılması muhtemel bir gelişmedir. Bu yaklaşımın önüne geçilemezse önümüzdeki dönemde kolektif tavır geliştirilmesi gereken birçok küresel sorunun çözülmesi daha zor hale gelecektir. Salgın ile mücadele konusunda dünyanın belli bölgelerinde oluşabilecek boşluklar, daha sonraki dönemlerde mücadelenin başarılı olduğu düşünülen bölgeleri de yeniden etkileme potansiyeline sahiptir. Benzer bir yaklaşım çevre, küresel ısınma ve göç gibi küresel yönetim açısından ortak konuları da ilgilendirmektedir. Küresel sorunları ortak bir anlayışla çözümlenmek yerine tecritçi bir bakış açısı ile kaçınmaya çalışmak ancak kısmi bir rahatlama getirir.

Küresel krizlerin yönetimi konusundaki diğer bir tıkanıklık noktası, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin durumudur. Dünyadaki çatışmaları ve savaşları önleme konusunda hukuki meşruiyet çerçevesinde müdahale yetkisi olan yegâne mecra BMGK'dir. Ancak BMGK içerisindeki fikir ayrılıkları ve veto yetkisine sahip beş ülkenin farklı krizler karşısındaki uzlaşmaz tavırları, bu kurumu uluslararası sorunları önleme ve çözme noktasında etkisiz bırakmaktadır. Türkiye'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde "Dünya Beşten Büyüktür" söylemi ile bu kurum ve kurumun aktörleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. BMGK özellikle son on yıldır yaşanan uluslararası sorunların önlenmesi ve çözülmesi konusunda etkisiz kalmıştır. Bu etkisizlik de Suriye, Yemen, Libya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Afganistan ve Sudan gibi birçok krizin yönetilmesini önlemiştir. COVID-19 sonrası dünyanın kriz yönetimi yaklaşımı ortaya konulurken bu eksiklik ve aksaklıkların altını çizmek yerinde olacaktır. Bu kriz hali hazırda ciddi eksiklikler ve meydan okumalarla karşı karşıya olunan bir ortamda meydana gelmiştir ve krizin bu meydan okumaları daha da derinleştireceğini öngörmek durumundayız.

Küresel Sorunlara Dair Farklı Yaklaşımlar, Farklı Neticeler

Dünya siyasetindeki ve ekonomilerindeki savaşlar gibi kuşatıcı krizlerin ne şekilde yönetildiği ve üstesinden gelindiği daha sonraki dönemde ortaya çıkan düzeninin kodlarını belirlemede etkili olmaktadır (Ikenberry, 2019). Bu krizlerin üstesinden gelinememesi durumunda ortaya çıkan kaotik ortam ise kademeli olarak birçok alana sirayet edebilmektedir. Neticeleri bakımından bu sorunlarla birincil derecede muhatap olmayan ülkeler ve bölgeler dahi kendilerini uluslararası krizlerin etkilerinden izole edememektedir. Bu tarz sorunlar kökenleri itibari ile yerel ama neticeleri çok daha yaygın olabilmektedir. Sorun farklı ülkeleri ve farklı toplumsal kesimleri farklı veçheleri ile etkilediği için tüm aktörler kendi öncelikleri ve kapasiteleri doğrultusunda adımlar atabilmekte ve bu belirsizlik ve kriz ortamının üstesinde gelmeye çalışmaktadırlar. Tüm aktörler krizi kendilerini daha fazla etkileyen veçheleri ile ele almaktadır; ancak bazı noktalarda müdahale edilemeyen boşluklar oluşabilmektedir. Sistemik krizler ve kırılmalar kolektif bir bilinç ve iş birliği ile etkili bir şekilde yönetilebilmektedir. Bu bilincin olmadığı durumlarda savuşturulmaktadır; fakat bu durum krizler yerel adımlar ile savuşturulmaktadır ancak bu durum kalıcı çözümler ortaya koymaz.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmaya çalışılan Milletler Cemiyeti deneyiminin başarısızlığı ve bu başarısızlığın temel gerekçeleri günümüz için oldukça aydınlatıcıdır (Eloranta, 2011; Northedge, 1986). Bu başarısızlığın altında başta fikrin önemli destekçilerinden olan ABD'nin yasama kurumlarınınca destek bulamamasının rolü büyüktür (Bailey, 1945, s. 84-86). Küresel yönetim üzerine önemli çalışmaları olan tarihçi Mark Mazover, Milletler Cemiyeti'nin (MC) öldüğü fikrine katılmamaktadır. Mazover'e göre Birleşmiş Milletler, MC'nin devamı gibidir. Cemiyet tartışılırken ele alınan konular ve siyasi tartışmalar BM kurumunun ve fikrinin oluşumuna kaynaklık etmiştir (Mazover 2009; 2012). O dönemin etkili uluslararası güçleri arasında ortak

bir anlayışın gelişmemiş olması Milletler Cemiyeti deneyimin başarısız olmasına neden olmuştur. İki dünya savaşı arasındaki dönem birçok açıdan ibret verici derecede istikrarsız bir dönem olarak kayda geçmiştir. Bazı aktörler bu istikrarsızlıktan istifade ederek kendi etkinliklerini artırmak ve bu belirsizliği fırsata çevirmek isterken diğer bazı aktörler bu sorunlar altında ezilmişlerdir. Uluslararası sorunların çözümlerini kolaylaştıracak kurumların olmayışı ve eşgüdüm eksikliği ve güvenlik garantisinin olmayışı dünyadaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesini engellemiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır (Fenwick, 1936; Carr, 1951). Bu dönem yukarıda bahsettiğimiz kaos senaryosuna yakın bir örnek teşkil etmektedir.

Ortak çözüm yaklaşımının olmadığı ve çözüm yöntemlerinin zayıf kaldığı durumlarda savaşlar çözümün bir aracı olarak öne çıkmakta ve değişimin istikametini kalıcı bir şekilde belirleyebilmektedir. Bu senaryo birçok kez kendini göstermiştir. En nihayetinde düzene rengini veren, bu konuda bir fikre sahip olan ve bu düzeni oluşturmak için daha fazla kaynak ortaya koyup çaba sarf eden aktörler olmuştur. COVID-19 sonrası dünyada da benzer bir durum yaşanacaktır. Krizin etkilerini ortadan kaldırmak ve yeni bir düzen inşa edilmesi için en fazla gayret gösteren aktörler yeni dönemin şekillenmesinde daha fazla etkiye sahip olacaklardır. Bu aktörler yalnızca devletler veya uluslararası kurumlar şeklinde düşünmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Küresel sivil toplum, dini aktörler, iş dünyası hatta suç örgütleri bile yeni dönemin şekillenmesinde daha fazla etkiye sahip olabilirler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise savaşın galipleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında düştükleri yanı sıra düşmemişlerdir. Özellikle ABD öncülüğündeki Batılı aktörler bu dönemde kalıcı ve kurumsal bir istikrar oluşturulabilmenin yollarını aramışlar ve bu dönemde istikrar sağlayabilecek bir uluslararası kurumsal mimariyi oluşturulmuştur (Ikenberry, 2011; 2019). Birleşmiş Milletler (BM) ve BM çatısı altındaki örgütler bu dönemde özellikle ABD öncülüğünde desteklenmiş ve Soğuk Savaş düzeninin getirdiği görece dengenin de etkisiyle kısmen istikrarlı bir dönemin oluşmasını sağlamıştır (Gilpin, 1975; Ikenberry, 2011; Krasner, 1976). Bu kurumlar uzun yıllar başta Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda dünyada krizlerin yönetilebilmesi açısından önemli platformlara dönüşmüştür. Bu kurumlar sayesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmaya çalışılan sistem kalıcı hale gelmiş ve siyasi ve iktisadi birçok sorunun üstesinden bu kurumlar aracılığıyla gelinmeye çalışılmıştır. Küresel ekonominin bu şekilde yönetilmesi genel olarak bir istikrar üretmiştir. Oluşan bu istikrardan en çok istifade edenler de küresel ekonominin merkez ülkeleri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum, savaşın galibi ülkelere yeni bir düzenin kurulmasına örnek teşkil etmektedir. Bu düzen öncelikle Soğuk Savaş'ı çift kutuplu yapıya evirmiş daha sonra Komünist bloğun çökmesi ile ABD eksenli liberal dünya düzeninin oluşması ile neticelenmiştir. Bu liberal düzen de 2008 Dünya Finansal Krizi'ne değin sürmüştür. Bu zamana dek hem Soğuk Savaş'ın çift kutuplu düzeni hem de ABD ve Batı eksenli liberal dünya düzeni küresel siyaset açısından görece istikrarlı bir tablo oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyaseti ve ekonomisinin genel tablosu incelendiğinde dünyanın siyasi ve iktisadi düzenini yapısal olarak sarsabilecek krizlere sık rastlanmamaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, 1929 Dünya Ekonomik Buhramı ve 1918 İspanyol Gribi Salgını gibi kuşatıcı istikrarsızlık dalgalarının son 70 yıldır yaşanmadığı görülmektedir. 2008 Dünya Finansal Krizi'nin etkileri ise ABD ve Avrupa liderlerinin öncülüğünde yönetilebilmiştir. Krizle birlikte G-20 mekanizmasının oluşturulması ve G-20 ülkelerinin koordineli önlemleri sayesinde, kriz büyük ölçüde sınırlandırılabilmiştir. Bu sınırlandırma finansal mekanizmalar üzerinden yapıldığı için ekonomi dışı alanlarda aynı etkiyi gösterememiştir. Ekonomik kriz kademeli olarak istikrarlı hale getirilebilmiş; fakat atılabilir krizin siyasi ve toplumsal alanlardaki etkileri özellikle Batı'da aşırı sağ, aşırı sol ve popülist siyasi hareketlerin yükselişini tetiklemiştir. Bu gelişmeler Batı siyasetinde istikrarsızlık ve belirsizlik dalgasının oluşmasına neden olsa da doğrudan veya dolaylı olarak sıcak çatışmalara neden olmamıştır.

2008 Dünya Finansal Krizi'ne yönelik olarak gösterilen tavır cari sistemin revizyonu şeklinde tezahür etmiştir. Fakat yeni ortaya çıkan bu sistemde Çin, Rusya, Almanya ve birçok başka ülke daha etkin roller üstlenme arayışı içinde olmuşlardır. Bu arayış da bölgesel güçlerin uluslararası arenada daha etkin rol oynamalarına imkân sağlamıştır. Türkiye bu süreçte G-20 üyesi olmasının yanı sıra 2007-2012 yılları arasında bölgesinde çok daha etkin rollere soyunmuştur. Buna karşın gerek Suriye İç Savaşı'nın olumsuz seyri, gerekse Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde yaşanan istikrarsızlıklar Türkiye'nin oynayabileceği yapıcı rolleri kısıtlamıştır. 2008 sonrasında yaşanan süreç özellikle ABD ve Almanya'nın girişimleri ve kapsayıcı çabaları ile sistemin belli ölçülerde revize edilmesi ile neticelenmiştir. Ancak siyasi ve toplumsal alanlarda beklenen adımların atılamaması ve özellikle Donald Trump liderliğindeki ABD'nin küresel istikrarın muhafazası ve liberal uluslararası sistemin devamı konusundaki isteksiz tavrı kriz yönetim mekanizmalarının işleyiş ve nüfuzunu etkisizleştirmiştir. Dünya, COVID-19 Krizi'nin meydan okuması ile böylesi bir ortamda muhatap olmaktadır. COVID-19 salgını çıkmadan önceki bir yıl içerisinde dünyada onun üzerinde ülkede isyan ve protesto hareketleri yaşanmıştır. COVID-19 salgını sonrasında ortaya çıkan işsizlik dalgası ve istikrarsızlık, ABD'de siyahi George Floyd'un Minneapolis şehrinde polis şiddetine maruz kalarak öldürülmesinin ardından meydana gelen isyanları alevlendirmiştir. COVID-19 salgınının oluşturduğu ve hâlen devam etmekte olan belirsizlik ve istikrarsızlığa rağmen dünya liderleri arasında ortak anlayış ve eşgüdümün ortaya çıkamaması, krizin yönetimine dair kaygıları derinleştirmektedir.

COVID-19 Salgını Sonrası Dünyada Kriz Yönetimi

Orta ve kısa vadeli etkileri bağlamında COVID-19 krizi, dünya siyaseti açısından istikrarsızlaştırıcı etkisinin çok daha fazla olması potansiyeline sahiptir. Dünya siyasetinde çatışmaları önlemeye/kısıtlamaya yarayan ve bu çatışmaların çözümüne katkı sağlayan önemli süreçler bulunmaktadır. Bu süreçler özetle Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), G-8, G-20, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kurum ve birliktelikler; uluslara-

rası norm, kural ve anlaşmalar; ülkeler arası ortak çıkarları ve eşgüdümü destekleyen ticari ve finansal etkileşimler; hegemonik bir aktörün öncülüğü veya uluslararası liderlik vizyonu ve ortak kolektif tehdit hissi ve algısının oluşması şeklinde özetlenebilir. Uluslararası krizlerin çözümüne yardımcı olan süreç ve mekanizmalara başka unsurlar da eklenebilir; ama temel olarak bu mekanizmaların ortak sorunları çözme noktasında ön plana çıktıkları görülmüştür. COVID-19 krizi ile ilgili en önemli sıkıntı, henüz bu mekanizmalardan herhangi birinin ön plana çıkarak kriz yönetimine katkı sağlayamamış olmasıdır. Bunun da ötesinde, son dönemde farklı uluslararası aktörler arasındaki tartışmalar ve uzlaşmaz tavırlar incelendiğinde mevcut kurum ve süreçlerin daha da fazla yıpranacağı görülmektedir.

Zaten uzun bir süredir küresel krizlerin çözümü konusunda ciddi eleştirilere maruz kalan cari uluslararası kurumsal mimarı Koronavirüs Krizi'nin de etkileriyle çok daha derin bir türbülansa girmektedir. Bu türbülans sonrasında küresel yönetim açısında yeni bir yapılanmanın ortaya çıkmasına ihtiyaç olsa da böylesi bir sorumluluğu üstlenmeye aday bir aktör henüz bulunmamaktadır. Bu bağlamda bundan sonraki dönemin ve kriz yönetiminin niteliğini belirleyecek birtakım parametreler söz konusudur. Bu parametrelerin nasıl şekilleneceğine ilişkin sorular şu şekilde sıralanabilir:

- *Bundan sonraki dönemde uluslararası krizler ortaya çıktığında bu krizler hangi mecralarda ele alınacak ve hangi mecralarda çözüm yolları aranacaktır?*
- *Uluslararası ortamda eşgüdüm ve iş birliklerinin gündemini hangi aktör ve kurumlar belirleyecektir?*
- *Anlaşmalar ne şekilde yapılacak ve tarafların bu anlaşmalara uyumu hangi süreç ve mekanizmalarla denellenecektir?*
- *Uzlaşlamayan konularda devreye girecek hakemlik ve arabuluculuk mecrası olacak mıdır?*
- *Ortak çıkararak hizmet eden bu kurum ve mekanizmaların finansmanını kimler hangi şekillerde karşılayacaktır?*
- *Finansmanı karşılayan ve kurumlarda öncü rol üstlenen aktörler ne gibi beklentiler içinde olacaktır?*

Yukarıda belirttiğimiz sorulara verilecek cevaplar bundan sonraki dünya siyaseti içerisinde kriz ve çatışmaların ne şekilde ele alınacağını belirleyecektir. Bu zamana kadar uluslararası krizlerin ve sorunların çözümüne katkı sağlayan kurum ve süreçlerin hızla yıprandığından bahsetmiştik. Bu yıpranmanın gideceği istikametler “revize edilmiş uluslararasıçılık”, “Çin veya başka yeni aktörler merkezli bir düzen”, “kontrollü kaos senaryosu” şeklinde özetlenebilir.

Revize Edilmiş Uluslararasıçılık Yaklaşımı

Liberal uluslararasıçılık (Dunne ve McDonald, 2013; Beate, 2013; Ikenberry, 2009; 2018) yaklaşımı, liberal uluslararası ilişkiler paradigmasının bir yansıması olarak küresel sorunların ortak bir bakış açısı ve çok taraflılık ilkesi etra-

finda eşgüdüm ile çözülmesini desteklemektedir (Blackwill ve Wright, 2020). Kapsayıcı ve kuşatıcı karar alma süreçleri, şeffaf ve hesap verebilir kurum ve aktörler, aktörlerin ortak rızasını kazanmaya çalışan bir çözüm yaklaşımı ve belirsizlikleri eşgüdüm ve iletişim yöntemi ile azaltmaya çalışan bakış açısı küresel yönetim yaklaşımının alameti farikası olmuştur. Avrupa Birliği gibi kurumların da bu yaklaşımdan ilham alarak şekillendiğini ortaya koymamız gerekir. Küresel yönetim yaklaşımı krizleri, öngörülebilir ve ortak bir perspektif geliştirilebilir bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Taraflar arasında sağlıklı iletişim kanallarının olmadığı ve tarafların birbirlerinin adımlarını kötümser tavır şekilde algıladıkları ortamlarda krizlerin daha da derinleştiği görülmektedir. Yönetişim yaklaşımı da oluşturmaya çalıştığı normlar, ortak çıkarları ön plana koyan mekanizmalar ve bütün bu sürecin şeffaflığı ve denetlenebilirliğini sağlayan kurumlarla bir istikrar sağlama ve sorun çözme yaklaşımı içerir.

Temel hedefi taraflar arasında şeffaf, öngörülebilir, katılımcı ve denetlenebilir kriz çözme mekanizmaları üretmeye çalışmak olan bu yaklaşım çoğu zaman hantal bürokratik yapılar ortaya çıkarmaktadır. Bürokratik süreçler elbette öngörülebilirliği artırmaktadır ancak dünya siyasetinde bu süreç ve mekanizmaların işleyebilmesi; ancak aktörlerin bu yapıya rıza göstermesi gerekir. Kendilerini bu kural ve denetleme mekanizmalarının üzerinde gören aktörler bu süreçlere riayet ve itibar etmemektedir. Bugün için İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan kurum ve normların hızla erimesi ve küresel yönetim yaklaşımının zayıflaması bununla ilgilidir. Sistemi kuranlar ve oluşturanlar artık bu mekanizmalardan kendi çıkarlarına hizmet edebilecek çıktılarını ortaya çıkacağına daha az inanmaktadır. Artan sayıdaki yeni ve etkili aktör ve dışardan gelen şeffaflık talepleri bu kurumların kurucu aktörler lehine sonuçlar üretmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle ABD ve Avrupa'daki aktörler artık eskisi gibi kurum ve kuruluşların maliyetlerini üstlenmek istememektedirler. Buradaki temel paradoks şudur: tüm aktörlerin nüfuz ettiği kurum ve normlar daha katılımcı ve kuşatıcı olacaklardır ancak böylesi süreçler hem karar almayı zorlaştıracaktır hem de kendini sistemin üzerinde gören aktörlerin bu mecralara olan desteğinin azalmasına neden olacaktır.

Yaşamakta olduğumuz tıkanıklık aslında doğru şekilde işlemeyen sistemin reforme edilmesi açısından inkânlar sunmaktadır. ABD, Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin gibi aktörler böylesi bir yaklaşım için daha katılımcı bir şekilde sistemi dönüştürmek isterlerse bunun için bir bilinç ve farkındalık mevcuttur. Bu sistemin tekrar daha işler duruma gelebilmesi için ABD ve Avrupalı temel aktörler öncülüğünde daha katılımcı ve çok kültürlü bir yaklaşımla elden geçirilmesi gerekmektedir. ABD'de özellikle liberal ve bir takım realist uluslararası ilişkiler uzmanları ABD'nin küresel sistemdeki öncü konumunun ancak böylesi bir yaklaşımla devam edeceğini iddia etmektedirler (Kissinger, 2020; Patrick, 2020b). Liberal uluslararası yaklaşımının uzantısı olan küresel yönetim anlayışı krizleri, öngörülebilir ve ortak bir perspektif geliştirilebilir bir şekilde ele almayı hedeflemektedir.

ABD, uluslararası sistemdeki rolünü muhafaza etmek için mevcut müttefikleri ile yük ve sorumluluk paylaşımı seçeneğini hayata geçirerek liberal yönetim yaklaşımının ömrünü uzatmayı tercih edebilir. Bu seçenek müttefikleri ile daha derin ve iki yönlü ilişkinin kapılarını aralayabilir. Yeni dönemde uluslararası sistemdeki denetleyici rolünü askeri gücü ve sert gücü aracılığı ile değil normatif ve kural koyucu rolü ile ve maddi kaynaklar üzerinden yeniden şekillendirebilir. Bu yaklaşım kendisi ile rekabet içerisinde olan aktörler kontrol altında tutabilmek açısından oldukça riskli bir stratejidir. Ancak böylesi bir strateji sayesinde rakip aktörleri daha geniş bir koalisyon ile denetim altında tutmak mümkün olabilir. Bu sayede başta Batılı aktörler olmak üzere BM gibi çok taraflı mecralarda ABD girişimlerine daha fazla destek verebilirler. Ancak bu aynı zamanda ABD'nin kendi gücünü de belli normlar etrafında sınırlandırması anlamına gelecektir. Irak'ta, Afganistan'da, İsrail ile ilişkilerinde ve daha birçok kritik uluslararası operasyonunda kendini kısıtlaması anlamına gelecektir. Uluslararası sistemin oydaşmaya dayalı bir şekilde yeniden ele alınması "Dünya Beşten Büyüktür" gibi eleştirilere maruz kalan bu sistemin meşruluğunu artırmasını sağlayacaktır. Öte yandan daha katılımcı bir yaklaşım ve yetki paylaşımı aynı zamanda maliyet ve sorumluluk paylaşımı anlamına da gelecektir.

Liberal uluslararasıılığın revizyona tabi tutulması senaryosunda ön plana çıkan bazı sorular ve boşluk vardır. Böylesi karmaşık ve katılımcı bir ortamda etkin karar alma ve uygulama nasıl sağlanacaktır ve bürokratik hantallığın önüne ne şekilde geçilecektir. Diğer bir husus ise ABD ve Batılı aktörlerin çekildiği alanlarda güç boşluğu oluşacak mı? Eğer güç boşluğu oluşursa boşluğu rakip aktörlerce mi doldurulacaktır yoksa ortak bir yaklaşımla mı denetlenecektir. Bu boşlukların doldurulması esnasında gerilim yeni çatışmaları tetiklese bu sorunlar nasıl halledilecektir. Bütün bu belirsizlikler liberal uluslararasıılığın revize edilmesi senaryosunu zorlaştıran faktörlerdir. Diğer bir husus ise demokratik ve katılımcı değerleri ön plana çıkarması planlanan kurum ve normlara, bu değerlere inanmayan ülkelerce ne şekilde yaklaşılabilecektir. Liberal yönetim ve uluslararasıılığın Batı hegemonyasının uzantısı olduğunu düşünen Rusya, Çin vb. gibi aktörlerin bu değişime yaklaşımları hassas bir konudur. Çin, 1970'lerden sonra kademeli olarak sisteme eklenmiş ve bu sistem içindeki rolü ve konumun güçlendirmiştir. Fakat Çin hiçbir zaman sistemin ideolojisi ve işleyiş mantığını tam olarak kabul etmemiştir. Rusya'nın konumu da farklı değildir. Sovyetler, Soğuk Savaş döneminde sistemin işleyişini engellemiş, sonrasında ise Rusya liberal uluslararasıılığa karşı belirgin bir tavır almıştır. Her hâlükârda mevcut liberal yönetim anlayışının ve Batı eksenli uluslararası kurumların ıslah edilmeleri görüldüğü kadar kolay değildir.

Tüm bu tartışmaların ötesinde, ABD'de Donald Trump gibi bu değer ve kurumlara inanmayan liderler görev başında olmaya devam ederse veya bu yaklaşım önemli ülkelerin yasama mecralarında destek bulamazsa değişimi sağlamak imkânsız hale gelecektir. COVID-19 gibi küresel krizlerin, işsiz veya sorunlu kurumların ıslahı konusunda bazı imkânlar sağlayacağı doğrudur ancak böylesi olumlu bir senaryonun hayata geçebilmesi için önemli aktörlerin siyasi iradelerini göstermeleri ve yeni inisiyatifler almaları gerekir.

Dünya genelinde özellikle liberal siyasetin zayıfladığı, liberal, muhafazakâr demokrat, sosyal demokrat ve ana akım partilerin zemin kaybettiği, bunun yerine sağ ve sol popülizmin ve milliyetçiliğin ön plana çıktığı bir ortamda liberal bir yönetim modelini sürdürmek daha zor hale gelecektir. Kriz ortamında birçok ülke ve lider kendi ülkesinin çıkarlarını ön plana çıkaran ve uluslararası sorumlulukları göz ardı eden yaklaşımları ön plana çıkarmaktadır. Mevcut siyasi krizler bireysel önlemlerle veya piyasa öncelikli ekonomik adımlarla değil, toplumsal dayanışmayı, ortak çıkarları ve insan ihtiyaçlarını ön plana çıkaran yeni yaklaşımlarla önlenebilir. Yeni dönemin etkili siyasi aktörleri ya bu yaklaşımı kendi iç siyasetlerinde hayata geçireceklerdir ya da böylesi bir popülist söylemi daha yüksek sesle dile getireceklerdir. Her hal ve şartta liberal yaklaşımların ve uluslararası iş birliği ve eşgüdümün daha zor hale geldiği bir durum ortaya çıkacaktır.

Bütün bu iç ve dış parametreler ile dünya siyasetinde değişen güç dengeleri liberal uluslararası ilişkilerin ve küresel yönetim anlayışının muhafaza edilmesini ve hatta ıslah edilmesini zorlaştırmaktadır. Bahsi geçen model İkinci Dünya Savaşı sonrasında uzun yıllar dünya siyasetine görece istikrar getirmiştir; ancak bu sistemi, mevcut hali ve kurgusu ile muhafaza etmek mümkün değildir. Bu noktadan sonra asıl kritik tavır bu sistemin kurulmasına ve işleyişine öncülük eden aktörlerin revizyon konusundaki tavırları ve yaklaşımları olacaktır. ıslah edilmiş ve güncellenmiş bir BM sistemi ve ortak çıkarlar zemininde yeniden tanımlanmış bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı diğer senaryolara göre daha ümit vericidir. Türkiye açısından da böylesi bir ortamda daha etkili roller oynamak ve bölgesel krizlerde sorun çözümüne katkı sağlama ihtimali artacaktır.

Kaos Senaryosu

COVID-19 salgını ve sonrasında yaşanacak değişimler kendini ilk olarak ekonomi alanında gösterecektir. Ekonomi alanında yaşanan istikrarsızlık daha sonra siyasetin yeniden şekillenmesini tetikleyecektir. Avrupa’da, Amerika’da ve dünyanın birçok ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık ve piyasaların çöküşünün siyasi sonuçları olacaktır. Artan işsizlik ve gelir dağılımı nedeni ile yaşanan gerilimler Avrupa kentlerinde ve ABD’de yeni protesto dalgaları ve çatışmalara neden olacaktır. Fransa’da sarı yelekliler hareketi ile başlayan protesto dalgası, artan işsizlik, yoksulluk ve ekonomik belirsizlik nedeni ile daha da genişleyerek birçok başka şehir ve ülkeye yayılma potansiyeline sahiptir. Üstelik bu protestolar yalnızca göçmenler; etnik, dini ve ırksal azınlıkları değil işsizlik ve gelir adaletsizliğinin pençesindeki çoğunlukları da etkileyecektir. Mevcut risk doğru şekilde yönetilemezse dünya siyasetinin ve dünya ekonomisinin merkezinde derin bir iktisadi ve siyasi buhrana yol açabilir. Bu buhranın etkileri dünyanın geri kalanına da sıçrayabilir.

Kaos senaryosu dünya siyasetinde öncü aktörlerin irade gösterip çözüm konusunda yapıcı inisiyatif almaktan kaçınmaları ile ilgilidir. Lâkin, mevcut uluslararası sistem içinde eksikliklerine rağmen hâlen işleyen bazı kurumlar mevcuttur. Bu kurumlar uluslararası sorunları tam olarak çözemiyor olsalar da bu krizlerin etkilerinin yatıştırılmasına katkı sağlamaktadırlar. Sağlık, gıda

temini, insani yardım, temel insani ihtiyaçların karşılanması, insan hakları gündeminin savunusunun yapılması ve küresel iklim değişiklikleri gündeminin uluslararası mecralarda canlı tutulması bu kurumlar sayesinde olmaktadır. Bu uluslararası kurumlara aynı zamanda ulus ötesi sivil toplum kuruluşları da katkıda bulunmaktadır. Özellikle zengin ülkeler bu kurum ve sivil toplum kuruluşları üzerinden kaynak aktarımı yapmaktadırlar. Bu kurum ve aktörlerin tamamen devre dışı kalmaları veya kaynaklara erişimlerinin sınırlanması insani durumu daha kötü hale getirecektir.

Küresel sistemde bu kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin sınırlandırılması ve devletlerin bu kurum ve kuruluşlara kaynak aktarımını sınırlandırması küresel insani krizi derinleştirme potansiyeline sahiptir. COVID-19 salgını genel olarak dünyada gelir adaletsizliğini daha da derinleştirerek istihdam imkânlarının kısıtlandığı bir ortam oluşturmaktadır (Furceri vd. 2020; Barro vd., 2020). Furceri vd. (2020), daha önceki SARS; Ebola, H1N1; MERS ve Zika gibi salgınları inceleyerek özellikle düşük eğitimli kesimlerin salgınlar sonrasında istihdam imkanlarının daralmasından görece olumsuz etkilendiklerini ortaya koymuşlardır. ABD’de yapılan diğer bir araştırma ise özellikle sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı toplumsal kesimlerin COVID-19 salgınından orantısız şekilde olumsuz etkilendiklerini ortaya koymuştur (Van Dorn vd., 2020). Özellikle dezavantajlı toplumsal kesimlerinin sağlık ve ekonomi alanlarındaki beklentilerini karşılama imkânı olmayan devletler ciddi meşruiyet krizi ile karşılaşacaklardır. 2018 ve 2019’da meydana gelen küresel protesto dalgasının çok daha etkisinin COVID-19 sonrası dönemde meydana gelmesi güçlü bir ihtimaldir zira birçok ülkede hükümetler krizin sağlık ve ekonomi boyutlarına çözüm üretmekte etkisiz kalmışlardır.

Dünya siyasetinde çatışma dinamiklerini hareketlendirecek bir diğer gelişme salgının zayıf ve kırılgan devletlerin kırılganlıklarını artıracığı gerçeğidir (IMF Country Focus, 2020; United Nations, COVID-19 Response, 2020). Hali hazırda kendi içinde çatışmalar yaşanan Irak, Lübnan, Yemen, Güney Sudan, Afganistan, Suriye, Libya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Somali ve Malawi gibi birçok ülke ve Orta Amerika devletleri bu krizle mücadele etmek için gerekli alt yapı ve kapasiteye sahip değildir. Bu durum zaten çatışmalar yaşayan bu ülkelerin kırılganlıklarını derinleştirecektir. Salgın ve benzeri durumlarla başa çıkamadıkları durumlarda ise insani dramlar ve göç dalgası artacaktır. Bu ülkelerde sağlık hizmetlerini, gıda güvenliğini ve temel ihtiyaçların tedarikini sağlamak mümkün olmayabilir. Böylesi bir ortamda yeni protesto ve çatışma dalgaları ile karşılaşmak veya toplu ölümlerin yaşanması olası bir senaryodur. Diğer bir husus özellikle düşük gelirli ülkelerde kriz sonrası artması muhtemel insani krizler sonrası başlayacak yeni göç dalgasının (European Asylum Support Office, 2020) diğer ülkelerdeki istikrarı bozma ihtimalidir. Bütün bu gelişmeler dünyada daha geniş kapsamlı istikrarsızlıkları tetikleyebilir.

COVID-19 Salgını nedeni ile derinleşebilecek ekonomik sorunlar, artan siyasi kırılganlıklar, devlet yapılarında ve güvenlik mekanizmalarında oluşabilecek aksaklıklar siyasi ve ekonomik sorunları içinden çıkılmaz hale getirebilir. Daha

sonraki dönemde oluşabilecek güç boşlukları farklı aktörler arası siyasi ve askeri rekabeti, hatta çatışma ihtimalini artıracaktır. Kaos senaryosunun değişimin yansıması olarak kısa süreliğine olsa da hayata geçmesi muhtemeldir. Asıl önemli olan husus, bu senaryonun ne kadar süre ile devrede olacağı, kapsamının hangi genişlikte olacağı ve dünyadaki önemli siyasi aktörlerin hangi adımları atıp bu sorunlarla yüzleşecekleridir.

Kaos senaryosunu farklı alanlara yayıp katmanlar halinde kalıcılığını artıracak olan, dünya siyasetindeki aktörlerin inisiyatif almayıp bu sorunlarla yüzleşmekten kaçınmaları olacaktır. Ortaya çıkan krizler karşısında kritik aktörler arasında iş birliği ve eş güdümlü sağlanamazsa kriz yapısal olarak kalıcı hale gelebilir. Küresel aktörler kaos senaryosu karşısında etkisiz kalırlarsa bu durumda ortaya çıkan boşluğu yerel ve bölgesel aktörler doldurmaya çalışacaklardır. Sorun çözme mekanizmalarının tamamen yerel ve bölgesel düzleme kayması adil ve kalıcı çözümler oluşturma ihtimalini zayıflatıp sorunları yapısal şiddete dönüştürebilir. İstikrarsızlık ve kaos senaryosu 1919-1939 arasındaki dönem kadar uzun olmayabilir; ama bu süreç uzadıkça sorunların daha girift hale geleceğini ön görmek durumundayız.

Çin Merkezli Dünya’da Krizin Küresel Yönetimi

Dünya siyasetine dair diğer değişim öngörüsü, küresel güç kaymasının Çin’e doğru olacağına dair olan yorumdur (Mahbubani, 2020). Böylesi bir güç kayması son on yıldır daha belirgin bir şekilde yaşanmaktaydı. Bu kayma çok hızlı olursa Asya merkezli yeni bir küreselleşme dalgasının önünü açacaktır. Bu senaryonun da Dünya’daki küresel krizlerin yönetimi yaklaşımını kapsamlı bir şekilde dönüştüreceğini öngörmeliyiz. Asya merkezli küreselleşme, alışık olduğumuz liberal küreselleşmeden çok daha farklı bir model olacaktır. Özgürlük ve açıklık eksenli bir küreselleşme, yerini güvenlik ve istikrar eksenli bir küreselleşmeye bırakabilir. Özellikle Afganistan, Irak ve Afrika’daki birçok ülkede istikrar vadeden liderler ve gruplar Çin ve diğer aktörler tarafından destek bulabilecektir. Küresel özgürlük gündemi ise böylesi bir ortamda ikinci plana atılacaktır.

Çin, özellikle Xi Jinping’in 2013’te Çin Başkanı seçilmesinin ardından uluslararası siyasette daha özgüvenli, hatta önceki dönemlere göre daha kışkırtıcı adımlar atmaktadır. COVID-19 küresel salgınının bu kaymaya ivme kazandıracığına dair beklentiler artmıştır. Çin’in bu noktadan sonra kendi kabuğuna çekilerek tekrar içine kapanma ihtimali oldukça zayıf bir seçenektir. Çinli şirketlerin, bankaların, basın kuruluşlarının ve Yol ve Kuşak Projesi gibi mega projelerin dünya sathına yayıldığı ve yerleşik çok uluslu şirketlerle rekabete girdiği bir ortamda geri adım atmak Çin açısından çok daha büyük sorunlar yaratacaktır. İhracata dayalı büyüme modelini devam ettirme stratejisi ise Çin açısından bazı sorumluluklar da doğurmaktadır. Bu sorumlulukları kısmen göz ardı ederek agresif bir yayılma stratejisi benimsemiş olsa da özellikle ABD’nin Çin’i sınırlamaya yönelik daha etkili adımlar attığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Küresel güç kaymaları genelde gerilimli, hatta çatışmacı bir şekilde olur. Önümüzdeki dönemde Güney Çin Denizi'nde, Afrika'da ve diğer bazı bölgelerde Çin ve ABD arasındaki rekabet kızışabilir ve bu kızışma diğer aktörlerin dahil olması ile tırmanabilir. Çin'in Korona Salgını konusunda suçlandığı ve sorumlu tutulduğu bir ortamda, Çin karşıtlığının (Sinofobi) birçok ülkede artması muhtemeldir.

Bu gelişmeler ışığında Çin'in benimseyebileceği üç farklı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Çin dünya ekonomilerine kalkınma yardımı yaparak toparlanmalarına yardımcı olabilir (Kaplan, 2020); kendi içine kapanabilir veya ABD ve Batı ile olan rekabetini artırabilir. Bu noktada Çin'in tavrını belirleyecek temel parametre, ABD ve Avrupa'nın Çin'e dair yaklaşımları olacaktır. Çin'i küresel hegemonya mücadelesi için rakip olarak belirleyen ABD, her hâlikârda Çin'e doğru küresel güç kaymasını engellemeye veya dengelemeye çalışacaktır. Bu yaklaşımı kuşkusuz kritik noktalarda Çin ve ABD arasındaki gerilimleri arttıracaktır. Çin'in muhtemel bir çevrelenme ve dışlanma karşısında ne tür bir tepki vereceği, çatışma ihtimalinin olup olmayacağını belirleyecektir. Ancak şu da bir gerçek ki küresel tedarik zincirlerinin ve üretim altyapısının kademeli olarak Çin'i dışlama kararı alması Çin'in de mevcut sisteme yapıcı katılımını kısıtlayacak ve eleştirilerini arttıracaktır.

Çin merkezli bir dünya sistemi, liberal dünya sistemine göre çok daha hiyerarşik ve çok katmanlı olacaktır. Bu katmanlar arasında devlet güvenliği ve istikrar her zaman için özgürlük ve refah önceliğinin önüne geçecektir. Çin uluslararası örgütleri işletmek ve bu örgütlerde etkili olmak isteyecektir; ancak Çin'in hâkim olduğu bir kurumsal yapılanma içinde esnek çok taraflılık ve eşitlikçi katılım yaklaşımının hayata geçmesini beklemek gerçekçi değildir. Kendi nüfuz edemediği ve yönlendiremediği kurumları etkisizleştirmek veya bu kurumlara ilgisiz davranmak Çin'in genel yaklaşımıdır. Burada asıl önemli husus ise Çin'in hâlen birçok aktör tarafından bir kapalı kutu veya tam olarak anlaşılamayan bir aktör olarak tanımlanıyor oluşudur. Çin'in bu konumu küresel sorun çözümü açısından takınabileceği tavrının da kuşku ile ele alınmasına neden olmaktadır. COVID-19 sonrası dönemde küresel siyasetin her aşamasında Çin realitesi daha belirgin hale gelecektir. Çin, eğer küresel krizin çözümü noktasında daha aktif ve yapıcı bir rol oynamaya karar verirse bu gerçeklik daha olumlu bir şekilde algılanmaya başlayacak ve yepyeni bir düzenin kapısını aralayacaktır. Aksi halde çatışmacı bir dönüşüme veya kaos senaryosuna katkı sağlayacaktır.

Sonuç

COVID-19 Salgını, Dünya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana karşılaşmış olduğu en kapsamlı sorunudur. Dünya siyasetinde faal durumdaki hiçbir yapı kendisini bu krizin doğrudan veya dolaylı etkilerinin dışında bırakabilmiş değildir. Öte yandan krizin hâlen kontrol altına alınmadığı bir aşamadayız. Mevcut kriz dünyadaki değişim sürecini hızlandıracak ve belirsizlikleri arttıracaktır. Bu krizin ve bununla bağlantılı olarak küresel sistemdeki dönüşümün yönünü belirleyecek olan asıl parametre mevcut aktörlerin bu konuda

benimseyecekleri tavır ve tutum olacaktır. Bu tavır eğer iş birliği, eşgüdüm ve ortak çalışma ekseninde seyrederse mevcut krizin altında yatan etmenlerle mücadelede başarılı olma ihtimali artacaktır. Yani, orta ve uzun vadede daha istikrarlı bir dünyaya düzenine erişme ihtimali mevcuttur. Diğer bir senaryo ise Asya merkezli veya yerel ve bölgesel aktörlerin daha fazla ön plana çıktıkları bir düzen senaryosudur. Böylesi senaryolar, olumlu ve olumsuz yönleri ile, yerel değerler ve yerel kurumların daha fazla ön plana çıktığı bir düzeni ortaya çıkartabilir. Bu da alışık olduğumuz küresel yönetim modelinin değişmesi anlamına gelecektir.

Asya merkezli bir küreselleşme seçeneği dünya siyasetinde güvenlik ve istikrar vurgusunun fazlaca yansıdığı bir kurguyu ortaya koyacaktır. Bu senaryonun kendi içinde zayıf ve güçlü yönleri olabilir ancak böylesi bir durumda küresel sorunlar büyük ihtimalle daha hiyerarşik ve otoriter bir tavırla ele alınır. İnsan hakları gündemi, liberal değerlerin yaygınlaştırılması, kurumlar ve normlar üzerinden düzenin tesisi gibi liberal uluslararası düzenin unsurları böylesi bir düzende rafa kaldırılabilir. Bunun yerine güç hiyerarşisine göre karar alınan aynı zamanda da üretim ve ticaret üzerinden ortak çıkarların vurgulandığı bir sistem ön plana çıkabilir. Çin'in yapıcı bir rol ile küresel kalkınma ve COVID-19 sonrası normalleşme sürecini ekonomik olarak fonlaması ise hem Çin açısından hem de Çin'in destek olacağı ülkeler açısından çok daha yapıcı ve olumlu neticeler ortaya koyabilir. Şunu unutmamak gerekir ki Çin'i dengeleyen diğer güçler olmazsa, Çin yeni dönemde çok daha agresif ve güç odaklı adımlarla dünya siyasetini şekillendirmek isteyecektir. Çin merkezli bir uluslararası sistemde istikrarın formülü dengedir.

En kaygı verici senaryo dünya siyasetindeki aktörlerin ilgisizlikleri, fikir ayrılıkları ve rekabetleri nedeni ile kaos senaryosunun hâkim olmasıdır. Böylesi bir senaryoda cari uluslararası düzenin zayıflayan unsurları daha hızlı bir şekilde etkisizleşecektir. Bu senaryo geçici bir süre gündeme gelse de kalıcı hasar bırakma ihtimali yüksektir. Türkiye açısından en doğru yaklaşım tabloyu alternatif ihtimaller dahilinde iyi okuyarak yeni düzenin kodlarının oluşumuna yapıcı katkılarda bulunmaktır.

Teşekkür

Bu çalışmaya katkı sağlayan Merve Dilek ve Halil İbrahim Alegöz'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Acharya, A. (2020, Nisan 18). *How Coronavirus May Reshape the World Order*. The National Interest. Erişim: <https://nationalinterest.org/feature/how-coronavirus-may-reshape-world-order-145972>
- Allen, J., Burns, N., Garrett, L., Haass, R. N., Ikenberry, G. J., Mahbubani, K., . . . Walt, A. M. (2020). *How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic*. Foreign Policy. Erişim: <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>
- Bailey, T. A. (1945). *Woodrow Wilson and the Great Betrayal*. New York: Macmillan.

- Barro, R. Ursua, J., & Weng, J. (2020). *Coronavirus meets the Great Influenza Pandemic*. VoxEU.org.
- Blackwill, R. D., & Wright, T. (2020). *The End of World Order and American Foreign Policy*. Council on Foreign Relations: Erişim: <https://www.cfr.org/report/end-world-order-and-american-foreign-policy>
- Beate, J. (2013). *Liberal Internationalism: Theory, History, Practice*. New York: Palgrave.
- Boin, A., Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2016). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, K. M., & Doshi, R. (2020). *The Coronavirus Could Reshape Global Order*. Foreign Affairs Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-03-18/coronavirus-could-reshape-global-order>
- Carr, E. H. (1951). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.
- Drezner, D. W. (2020, Mart 30). *The Most Counterintuitive Prediction about World Politics and the Coronavirus: What If Nothing Changes?* The Washington Post. Erişim: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/03/30/most-counterintuitive-prediction-about-world-politics-covid-19>
- Dunne, T., & McDonald, M. (2013). The politics of liberal internationalism. *International Politics*, 50(1), 1-17.
- European Asylum Support Office (2020). EASO Special Report: Asylum Trends and COVID-19. Erişim: <https://easo.europa.eu/sites/default/files/easo-special-report-asylum-covid.pdf>
- Eloranta, J. (2011). Why did the League of Nations Fail? *Clometrica*, 5(1), 27-52.
- Fenwick, C. G. (1936). The "failure" of the League of Nations. *American Journal of International Law*, 30(3), 506-509.
- Furceri, D., Loungani P., Ostry, J.D., & Pizzuto, P. (2020). *COVID-10 Will Raise Inequality If Past Pandemics are a Guide*. CEPR Policy Portal. Erişim: <https://voxeu.org/article/covid-19-will-raise-inequality-if-past-pandemics-are-guide>
- Furceri, D, Loungani, P., Ostry, J. D., & Pizzuto, P. (2020). Will Covid-19 affect inequality? Evidence from past pandemics, *Covid Economics*, 12, 138-57.
- Gilpin, R. (1975). *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*. New York: Basic Books.
- Green, M., & Medeiros, E. S. (2020). *The Pandemic Won't Make China the World's Leader*. Foreign Affairs. Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/usa/2020-04-15/pandemic-wont-make-china-worlds-leader>
- Haas, R. (2020). *The Pandemic Will Accelerate History Rather Than Reshape It: Not Every Crisis Is a Turning Point*. Foreign Affairs. Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/usa/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it>
- Hoffman, J., & Vasquez, M. (2020). *Trump Announces End of US Relationship with World Health Organization*. CNN Politics. Erişim: <https://edition.cnn.com/2020/05/29/politics/donald-trump-world-health-organization/index.html>
- Ikenberry, G. J. (2009). Liberal internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order. *Perspectives on Politics*, 7(1), 71-87.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ikenberry, G. J. (2018). The End of Liberal Order? *International Affairs*, 94(1), s. 7-23.
- Ikenberry, G. J. (2019). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton: Princeton University Press.
- IMF Country Focus. (2020). COVID-19 Poses Formidable Threat for Fragile States in the Middle East and North Africa. Erişim: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/05/13/na051320-covid-19-poses-formidable-threat-for-fragile-states-in-the-middle-east-and-north-africa>

- Irwin, N. (2020). *It's the End of the World Economy as We Know It*. The New York Times. Erişim: <https://www.nytimes.com/2020/04/16/upshot/world-economy-restructuring-coronavirus.html>
- Kaplan, R. D. (2020). *Coronavirus Ushers in the Globalization We Were Afraid Of*. Bloomberg Opinion. Erişim: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-03-20/coronavirus-ushers-in-the-globalization-we-were-afraid-of>
- Kissinger, H. A. (2020). *The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order*. WSJ Opinion. Erişim: <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>
- Krasner, S. D. (1976). State Power and the Structure of International Trade. *World Politics*, 28(3), 317-347.
- Krisch, N. (2020). *COVID, Crisis and Change in Global Governance*. Verfassungsblog. Erişim: <https://verfassungsblog.de/covid-crisis-and-change-in-global-governance/>
- Mahbubani, K. (2020). Has China Won? The Chinese Challenge to American Primacy. *PublicAffair*.
- Mazarr, M. J. (2018). Building a Sustainable International Order Project. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Erişim: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2397.html
- Mazower, M. (2013). *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*. Princeton University Press.
- Mazower, M. (2013). *Governing the world: The history of an idea, 1815 to the present*. Penguin.
- Northedge, F. S. (1986). *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*. Leicester: Leicester University Press.
- Nye Jr., J. S. (2020). *No, the Coronavirus Will Not Change the Global Order*. Foreign Affairs. Erişim: <https://foreignpolicy.com/2020/04/16/coronavirus-pandemic-china-united-states-power-competition>
- Patrick, S. (2020a). *When the System Fails: COVID-19 and the Costs of Global Dysfunction*. Foreign Affairs: Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/when-system-fails>
- Patrick, S. (2020b). *The World Order After COVID-19 Hinges on What Kind of America Emerges*. World Politics Review. Erişim: <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28751/the-world-order-after-covid-19-hinges-on-what-kind-of-america-emerges>
- Picheta, R., & Yeung, J. (2020). *Trump Announced the US will Pull out of the WHO. What Does that Actually Mean?* CNN. <https://edition.cnn.com/2020/05/19/us/trump-who-funding-threat-explainer-intl/index.html>
- Rapp-Hooper, M. (2020). *China, America, and the International Order After the Pandemic*. War on the Rocks. Erişim: <https://warontherocks.com/2020/03/china-america-and-the-international-order-after-the-pandemic/>
- Rudd, K. (2020). *The Coming Post-COVID Anarchy: The Pandemic Bodes Ill for Both American and Chinese Power—and for the Global Order*. Foreign Affairs. Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-05-06/coming-post-covid-anarchy>
- Simpson, E. (2016). *This is How the Liberal World Order Ends*. Foreign Policy. Erişim: <https://foreignpolicy.com/2016/02/19/this-is-how-the-liberal-world-order-ends/>
- Summers, L. (2020). *Covid-19 Looks Like a Hinge in History*. FinancialTimes. Erişim: <https://www.ft.com/content/de643ae8-9527-11ea-899a-f62a20d54625>
- United Nations, COVID-19 Response (2020). *COVID-19 in Fragile Settings: Ensuring a Conflict-Sensitive Response*. Erişim: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/covid-19-fragile-settings-ensuring-conflict-sensitive-response>
- van Dorn, A., Cooney, R. E., & Sabin, M. L. (2020). COVID-19 exacerbating inequalities in the US. *The Lancet*, 395(10232), 1243-1244.

